

Carl Gustav Jochmann 21. sajandil.

Seminar Pärnu Muuseumis

Inna Põltsam-Jürjo

Avasõnad seminarile Pärnu Muuseumi direktorilt Aldur Vungilt. Foto: Pärnu Muuseum.

Pärnus kreisikohtu sekretäri peres sündinud baltisaksa päritolu mõtleja ja keelefilosoof Carl Gustav Jochmann (1789–1830) on nüüdisajal tuntud ja hinnatud peamiselt väljaspool Eestit. Tõele au andes polnud see teisiti ka 19. või 20. sajandil. Niisuguse olukorra kujunemisele aitas kaasa asjaolu, et oma eluajal avaldas Jochmann teoseid anonüümselt, samuti ei kirjutanud ta kitsalt Balti provintse, vaid üldiselt inimühiskonda puudutavatel teemadel. Jochmann oli juba 19. sajandil rohkem tuntud Saksamaal kui baltisaksa ringkondades, samas on tõsi, et Balti provintside piirid oluks tema loominguga jaoks nii või teisiti liiga kitsad, tema teosed lausa nõudsid laiemat auditooriumit. Elades suure osa elust Lääne-Euroopa riikides, ei katkenud tal kunagi side oma sünni- ja noorusaja maaga. Riias, kus Carl Gustav õppis ja juristina töötas, meenutab tema isikut toomkloostri leiduv urn pealiskirjaga *Cor Iochmanni*, varjates endas filosoofi südant. Oma sünnilinnas jõudis Jochmann 20. sajandi jooksul põhjalikku unustusse vajuda. Hilisvalgustajast mõtleja taasavastamiseni Pärnus jõuti alles tänu saksa teadlaste, eeskätt dr. Ulrich Kronaueri initsiatiivile. Viieteistkümne aasta möödumist saksa Jochmanni-uurijate esimestest kontaktidest Pärnu linna, eeskätt Pärnu Muuseumiga tähistati käesoleva aasta 21. septembril seminariga „Carl Gustav Jochmann 21. sajandil“. Ürituse korraldas Pärnu Muuseum koostöös Heidelbergi Jochmanni seltsiga. Seminaril oli võimalik kuulata viit ettekannet, mis kõik vaatlesid Jochmanni mõju, tema ideede aktuaalsust tänases päevas.

Avakõnelejana andis Jochmanni seltsi esimees emeriitprofessor dr. Ulrich Kronauer ülevaate Jochmanni n.-õ. taasavastamise teekonnast Pärnus. See sai alguse 2002. aastal, mil Kronauer pidas Heidelbergi Teaduste Akadeemias rahvusvahelisel konverentsil ettekande Jochmannist kui kultuurifilosoofilisest ja ühiskonnakriitilisest kirjanikust. Õnnelik juhus viis teda sealsamas kokku Eesti õigusajaloolase professor Peeter Järvelaiuga, kes varmalt vahendas kontakti Pärnu Muuseumi ning selle direktori Aldur Vungiga. Ühiste jõupingutuste tulemusel avati juba 21. augustil 2002 Jochmanni auks mälestustahvel Pärnus Pühavaimu tänaval. Nimelt seal, majas number 26 tegutses aastatel 1873–1917 filosoofi testamendiga annetatud raha eest rajatud nn. Jochmanni kool, mis oli mõeldud eesti lastele. 2007. aastal asutati Heidelbergis Jochmanni

selts, sest just selles linnas oli ta õppinud, periooditi elanud ning avaldanud trükis kolm teost: „Betrachtungen über den Protestantismus“ (1826), „Über die Sprache“ (1828) ja „Briefe eines Homöopathischgeheilten an die zünftigen Widersacher der Homöopathie“ (1829). Jochmanni rikas loominguiline pärand on olnud viimased viisteist aastat põhjus, mis toob Pärnusse kokku saksa ja eesti teadlasi mõttevahetuseks ja koostööks. Sel kombel on Jochmann oma isikuga loonud erilise sideme Saksa ülikoolilinna Heidelbergi ja Eesti merelinna Pärnu vahele, nii nagu 19., nõnda ka 21. sajandil.

Emeriitprofessor dr. Horst Grundlach Heidelbergist vaatles C. G. Jochmanni vabaduse käsitluse retseptsiooni muutumist ajas. Alles pärast Jochmanni surma 1830. aastal sai laiemale üldsusele teatavaks, et ta oli vabaduse- ja mõistuseküsimumst lahkavate anonüümsete teoste autor. Avalikkuse huvi oli suur, teda loeti ja tsiteeriti, aga 1848/49. aasta revolutsiooni mahasurumisele järgnenud reaktsiooni ajal teda enam ei mainitud ning ta vajus unustusse. Jochmann taasavastati Weimari vabariigi ajal, kui kõne all oli Weimari demokraatia püsijäämine. Natsirežiimi ajal aga lämmatati kõik katsed tema teoseid laiemalt tuntuks teha. Alles Saksamaa Liitvabariigi rajamisega sai Jochmanni teoste retseptsioon taas võimalikuks. Ka nominaalselt demokraatlikus DDR-is oli võimalik avaldada osa tema teostest, kuivõrd väljaandjad seadsid esiplaanile Jochmanni progressiivsed ning kiriku- ja aadlivaenulikud ideed. Võib isegi olla, et Jochmanni ideed, olgugi väga vähesel määral, aitasid kaasa sealse diktatuuri kokkuvarisemisele 1989. aastal. Ettekandja rõhutas, et Jochmanni kriitiliste arutluste ja mõtete järele haarati ühiskonnas niipea, kui kõne all oli küsimus vabadustest. Vabadusevastased jõud on püüdnud Jochmanni mõtteid ja teoseid alati, ikka ja uuesti põlustada, summutada. Grundlach lõpetas tödemelega, et need seosed jäävad tähendusrikkaks ka 21. sajandil.

Pühendades oma ettekande Jochmanni keelekriitika aktuaalsusele, alustas dr. Jost Eickmeyer Berliinist tsitaadiga ühest tema kuulsaimast teosest „Über die Sprache“: „Ka kõige paljusõnalisema käskimise ning kui tahes sõnaohtra kuuletumise keskel, eeskirjade ja aruannete, käskluse ja selle vastukaja keskel ei edene ükski keel. Seal, kus kogu haldamine on valitsemine ja ei midagi muud kui valitsemine, tekib isanda ja sulase vahele kuristik, millest elav sõna peagi enam üle ei küüni. Kirjutatakse, trükitakse, litografeeritakse, aga ei räägita, „ei resonanceerita“. Sõda ja rahu, nõu ja tegu on veel vaid kantsleleitõõ. Seadusandlus muutub ajakirjaks ning seadusandja vaid kirjastajaks. Kogu avalik elu on lõpuks üksainus suur raamat, raamat, mida üksikud asjasepuutuvad lugeda tohivad ja lugeda mõistavad.“¹ Eickmeyeri käsituses illustreerib osundatud tsitaat väga täpselt Jochmanni keelekriitiliste mõtete aktuaalsust 21. sajandil. Jochmannile näitab avalikkuses kasutatav keel otseselt selle ühiskonna poliitilist ja kultuurilist taset. Ettekandja osutas, et Jochmanni kui avalikkuse apoloogeedi kritiseeritud käskude, bürokraatlike korralduste andmise ja propaganda keel näib täna üle maailma, Idas ja Läänes, pühitsevat uut edu. Jochmann soovis kogukonnas hierarhiaid kindlustada võiva kirjalikult fikseeritud keele kõrval tugevdada suulist mõttevahetust, elavat diskussiooni, mis tema nägemuses alles kujundab terve, progressiivse avalikkuse. Sellest tuleneb Eickmeyeri sõnul tähtis äratundmine nüüdisaja keele kohta, mis näiliselt vahetu ja suulisena, on tegelikult peamiste meediakanalite (televisiooni, Interneti) abil kujundatud eeskätt kirjalikuks.

Dr. Markus Käfer Heidelbergist käsitles revolutsiooni tähendust C. G. Jochmanni 1822. aastal avaldatud suurejoonelise essee „Robespierre“ põhjal. Teos ilmus ajal, mil Püha Liit asus revolutsioonivastasele positsioonile ning igasugune revolutsiooniline tegevus Saksamaal lämmatati. Restauratsioon vajab Prantsuse terrorivalitsuse hirmu- ja ähvardusekuliselt selleks, et legitimeerida oma repressiivset süsteemi, sest restauratsiooni jaoks sai revolutsioon lõppeda ainult revolutsioonäride terroris. Jochmann lahutab terrori ja revolutsiooni, tema jaoks on terrorivalitsus revolutsiooni alusväärtuste reetmine. Ta on piisavalt realistlik mõistmaks, miks on inimene ajalooliselt oma kannatusi, armetust, viletsust, igat sorti allaheitmist ja ebainimlikkust lootnud lõpetada erupiiivse, revolutsioonilise enesevabastamisega. Samal ajal eneselt küsides, miks järgneb revolutsioonile mehhanistlikult restauratsioon: „Revolutsioonid, ma mõistan aga nende all mitte mingeid õukonnarevolutsioone, vaid riigikorralduste vägivaldseid ümberkujundusi, ei oma mingil juhul väärtust iseeneses ja iseenese jaoks, või siis ainult negatiivses tähenduses.

¹ C. G. Jochmann. Über die Sprache. Mit einem Vorwort zu dieser Ausgabe von Hans-Peter Schütt und einem einführenden Essay zu Jochmanns Leben und Werk von Ulrich Kronauer hg. v. Peter König. Heidelberg, Winter 1998 (Gesammelte Schriften, 1), lk. 121j. [orig. lk. 197].

See seisneb neile õigusega ette heidetud suuremas kalduvuses hävitamisele kui ülesehitamisele. Restauratsioonid on ilmselt just seetõttu revolutsioonide reeglipärane tulemus.² Jurist Jochmann näeb inimestevaheliste suhete purustamises üleminekut revolutsioonilt terrorile, mida Robespierre viis täide 1793. aastal välja antud seadusega kahtlaste isikute kohta („Le décret du 17 septembre 1793 relatif aux gens suspects“), muutes sellega omavoli ja pealekaebamise seaduseks. Niisugusele purustamisele toetuvad kõik autoritaarsed, diktaatorlikud, totalitaarsed süsteemid, mis seavad sisse pealekaebamise ja vastastikuse kontrolli süsteemi. Revolutsioonilises vägivallas domineerib enesehävituseni viiv irratsionaalsus. Ainult evolutsioonilised vaimsed muutused, vaid „arvamuste revolutsioonid“ jäävad oma tulemustes kestma. Viitega Ameerika revolutsioonile leiab Jochmann, et rahvas võib saada teadlikuks oma jõust ning leida vahendid selleks, et võita poliitilist süsteemi, ehk – Jochmanni revolutsiooni definitsiooni järgi – teha revolutsioone ilma revolutsionärideta.

Jochmanni seltsi auliige dr. Peeter Järvelaid juhtis oma ettekandes tähelepanu laiemale kontekstiga arvestamise vajalikkusele Jochmanni filosoofiliste tekstide mõistmisel. Jochmann rändas Euroopas palju ringi (Inglismaal, Saksamaal, Šveitsis, Prantsusmaal), kogudes teadmisi ka isiklike kogemuste kaudu. Sellest tõukvalt esitas Järvelaid hüpoteesi, et mõtteloo uurimist tuleks teostada vana – Pariisist Berliini ning sealt üle Königsbergi Riiga ja Pärnusse kulgenud – postitee radadel, arvestusega, et selle lähiümbruses olid mõjud kontsentreeritumad kui tavaliselt. Postiteed mööda liikunud literaate, õpetlase jt. mõttevahetused ladestusid potentsiaalselt piirkonna ajalooürikutesse, memuaaridesse vm. allikatesse. Järvelaid peab Jochmanni puhul tähtsaimaks asjaolu, et ta oli originaalne mõtleja, mitte lihtsalt teiste filosoofide ideede edasijutustaja. 21. sajandil ei vali USA ja suured Suurbritannia ülikoolid filosoofiaajaloo professoreid, vaid eelistatakse leida ülikooli originaalseid filosoofe ja mõtlejaid. Järvelaid peab filosoofia tänases kesises seisus Eestis süüdlaseks nii kehva mõtteloo tundmist kui ka pseudo-poliitkorrektsust, mis mõtlejad liialt enesetsensuurile allutab. See aga hävitab mõtlemise originaalsuse. Kui Carl Gustav Jochmann poleks olnud oma formuleeritud mõtetes poliitilisel ebakorrektne, siis ilmselt puuduks 21. sajandil vajadus tema originaalseid vaateid uurida. Järvelaid hinnangul annab Carl Gustav Jochmann hea vastulöögi nn. pseudoretseptiooni uurimisele, sest tema isik on tõenduseks, et sõltumatu mõtleja saab sündida ka kaugel Euroopa südamest. Igal juhul väärub ja vajab Jochmann kui Euroopa tasandil oluline mõtleja Eesti mõtteloo käsitlejate (miks mitte ka Tartu Ülikooli mõtteloo professori) poolt paigutamist uurimise prioriteetide sekka. Olukorras, kus osa teadlasi alustab kohaliku mõtteloo analüüsi preester Henrikuga ning teine osa Garlieb Merkeli talurahva olukorra parandamist nõudvate kirjutistega, tähendaks Carl Gustav Jochmanni loomingu kaasamine, et erinevalt Merkelist ja tema mõttekaaslastest oleks tegu ka Euroopa tasandil tegutsenud mõtlejaga, kes oli sedavõrd terav ja ühiskonnakriitiline, et pidi oma kirjatöid avaldama anonüümselt. Veel 21. sajandil on germanistid vaimustuses tema mõtlemise originaalsusest ja keelekasutusest.

Ettekannetele järgnes arutelu, mis kitsamas ringis jätkus isegi veel seminarijärgsel päeval toimunud väljasõidul Kihnu saarele. Muu hulgas oli kõne all vajadus tõlkida Jochmanni tekste eesti keelde, sest see on ikkagi ainus võimalus tutvustada tema pärandit Eestis laiemalt. Niisamuti jäi ühisest arutelust kõlama mõte, et Jochmanni edasisel tutvustamisel oleks oluliseks sammuks tema kooli tegevuse põhjalikum uurimine: kes olid selle õpetajad ja kasvandikud, milline tähtsus ja mõju oli neil Pärnu, Pärnumaa või Eesti ühiskonna jaoks tervikuna? Igatahes andis just see kool Pärnule esimese eestlasest linnapea – Jaan Leesmenti. Tulevikku vaatavalt pakkusid Saksa külalised järgmise Jochmanni puudutava üritusena välja idee koostada temaatiline näitus Pärnu Muuseumis. Lõpetuseks jääb vaid üle loota, et saksa Jochmanni-uurijate aastatepikkune missiooni-tundest kantud ja kõigekülgset tunnustust vääriv tegevus selle originaalse mõtleja isiku ja pärandi tutvustamisel jätkub tema sünnimaal sama sisukalt ning sama suure entusiasmiga.

² Carl Gustav Jochmann's, von Pernau, Reliquien. Aus seinen nachgelassenen Papieren, 3 Bde., gesammelt von Heinrich Zschokke, Hechingen 1836–1838, Bd. 2, Revolution und Restauration, lk. 77–80.